

Nemes Nagy József

A "gazdasági egészség" földrajzi képe Magyarországon

A teljes szöveg eredeti megjelenési helye: Nemes Nagy J. 1995 A „gazdasági egészség” földrajzi képe Magyarországon. „Földrajztanítás” 3-4. sz., pp. 4-11.

Felzárkózás és leszakadás a piacgazdasági átmenetben

A kilencvenes évek közepén a magyar gazdaság jövője még mindig *többséyles*.

A felzárkózás a mintának tekintett „európai” szinthez és szerkezethez, illetve a leszakadás, a „latin-amerikanizálódás” esélyei a társadalmi tagozódás és működés több elemében tettenérhetők. Az országban felerősödtek a regionális különbségek is.

A főváros-vidék kettősség, a Nyugat-Kelet regionális megosztottság, a gazdasági alapú települési differenciálódás egyaránt magában hordozza a felzárkózás potenciális csomópontjait, de az elmaradottságnak és a depresszióknak a megfordíthatatlanság határához közeledő tereit is.

A gazdasági térfolyamatok elemzésére támaszkodó becslésünk szerint a kilencvenes évek közepén az ország népességének háromötöde él olyan térségekben (ennek harmada a fővárosban), amelyekben a piacgazdasági átalakulásnak érezhetőek már pozitív struktúrajavító elemei, míg kétötöde olyan régiókban, amelyek szerkezeti válsággal küszködnek, az átalakulási folyamatok vesztesei.

A területi és települési tagoltságot alakító folyamatok átfogóak és tömegesek, nem egy-egy helyi erőforrás vagy nagyberuházás határozza meg őket. 1995 közepén már *több, mint 1,1 millió* gazdasági szereplő (cég, egyéni vállalkozó, költségvetési és non-profit intézmény) tevékenysége formálja a gazdasági teret. Több mint húszezer vegyesvállalat működik, 8,5md dollár működőtőke áramlott be az országba.

A gazdaság szervezeti átalakulása, a privatizáció, a kárpótlás azonban eltérő térségi, települési hatásokkal jár, differenciálja a jövedelmeket, a munkaerőpiacot. E hatások új adottságokat, erőforrásokat értékelnek fel.

Az előnyt jelentő adottságok közül feltétlenül kiemelésre érdemes a *fekvés* szerepének felerősödése mind a nagyrégiók (Nyugat-Kelet) vonatkozásában, mind a nagyvárosokon belül (városközpont - külváros kettősség). Ez egyértelműen jelzi a földrajzi tényezők növekvő szerepét, bár más tartalommal és jelentésben, mint az a korábbi időszakban megszokott volt (jellemzően az ipar-mezőgazdaság kettősség képezte a fejlettség fő megosztó vonalát).

Más tényezők - például a szellemi potenciál - a várt szerepükhöz képest rövid távon még nem mutatkoznak elsőrendű dinamikhordozónak. Mára teljesen egyértelművé vált, hogy a privatizáció, a külföldi tőkebevonás élők munkatatakarékos folyamat. A nagy

tőkeerejű, korszerű ipari létesítmények jellemzően néhány tíz vagy száz fővel működnek. A privatizációban az igazi értéket nem a hazai munkakultúra és szakképzettség, hanem a megvehető piac jelentette.

Míg a külföldi tőkebeáramlást erős térbeli koncentrálttság jellemzi, jóval egyenletesebben oszlik el - bár ugyancsak jellemzően a városokhoz kötődik - a megváltozott gazdasági körülményekre adott legtömegesebb, részben kényszerű válasz: a *kisvállalkozás*. A jóval fél millió fölé emelkedett egyéni vállalkozói kör és a kis cégek nagy része azonban még ma is melléktevékenységként működik, ami arra utal, hogy ez a szervezeti kör nem tekinthető a gazdaság letisztult, stabil szférájának. Érdekes jegye a kisvállalkozási aktivitásnak, hogy ebben az ország déli területei (így például Bács-Kiskun és Csongrád megyék) megelőzik az északi régiókat.

A félprivát városi kisvállalkozásokat eredményező, nyolcvanas évekbeni „kisvállalkozási boom” a mai térbeli tagoltság legnyilvánvalóbb *előképének* tekinthető (a „gmk-korszak” csomópontjai a nagyvárosi régiók voltak, a mai térbeli szerkezet alapjai már a nyolcvanas évek elejétől formálódnak). A városi átalakulás ennek bázisán rendelkezik viszonylag széles alapokkal. Azok a térségek, településtípusok (pl. a „szocialista” városok), amelyek ebben az időszakban nem indultak el egy vállalkozásorientált, differenciáltabb gazdasági szerkezet irányába, mára kritikus helyzetbe kerültek. Sem gazdasági erejük nincs a megújuláshoz, sem mentális, szellemi adottságaik nem kedveznek a megváltozott feltételekhez való igazodáshoz. (Az új vállalkozások népességre vetített számát tekintve a mai 194 város között nincs benne az első százban például Ajka, Várpalota, Kazincbarcika, Sajószentpéter)

Egyértelmű leértékelődés az osztályrésze a piacát veszített anyag, energia- és élőmunkaigényes tömegtermelésnek, kialakítva ezáltal a talán legnehezebben orvosolható krízisjelenséget a *térségi depressziót*, a korábban fejlettek minősülő iparvidékek visszaesését.

Míg a rendszerváltozás első évei regionális folyamatait elemző tanulmányok még csak viszonylag nagy bizonytalansággal, *megindult* tendenciaként jelezhetők a differenciálódási folyamatokat, ma ezek egyértelmű kiteljesedését, *az új térszerkezet „megmerevedését”* igazolja az elemzés.

A formálódó új térszerkezet

A gazdaság területi szerkezete, kötődve a kialakult településhálózathoz általában nagyon stabil, rövid néhány éves távon lényeges elmozdulások nagyon ritkák.

Ha mégis ilyen alapvető változásokat tapasztalunk valahol, ez vagy a rendkívül dinamikus (évi 10-15 százalékos) gazdasági növekedésnek vagy annak a jele, hogy az adott országban (társadalomban, gazdaságban) alapvető, „rendszerváltoztató” változások zajlanak. Az első esetre Kelet-Ázsia országai adják a példát, hazánkban ma az utóbbi a helyzet. (A hazaihoz hasonló térfolyamatok jellemzik a többi kelet-közép-európai országot is. Mindenütt leértékelődtek például a keleti és felértékelődtek a nyugati térségek. Sajátos eset Csehszlovákia, ahol a fel- illetve leértékelődött térségek egybeesnek a két utódállammal: a dinamikus Csehországgal és a válságterhes Szlovákiával).

A markáns térszerkezeti változás legnyilvánvalóbb példajaként a gazdaságföldrajzban előszeretettel használt hagyományos fejlettségi jelzőszám, az *iparosodottság* a piacgazdasági átmenet mindent elsöprő szerkezeti átalakulásában néhány év alatt a gazdaságtörténeti süllyesztőbe került. (Az iparosodottság mint fejlettségi mutató használatát, ha nem is teljes elfelejtésre, de legalább megfontolásra ajánlom mind a hazai gazdaság, mint a fejlett országok földrajzi képének bemutatásakor).

Mára lényegében *összeomlott* a magyar gazdasági térszerkezet mintegy négy évtizeden át legstabilabbnak látszó tartópillére, a középhegységi térségbe települt *ÉK-DNY-i ipari tengely*. Az északi megyék nehézipara végnapjait éli, s a dunántúli ipari zónában is hatalmas rozsdafoltok éktelenkednek Komárom és Veszprém megyék ipari körzeteiben. Amikor az ország gazdaságföldrajzi képének bemutatására vállalkozunk az ipari tengelyről ma már lényegében csak mint „hajdan volt” fejlett zónáról beszélhetünk. A térség ma jóval inkább a környezeti katasztófa mintaterületként szerepelhet. Lényegében egyedül Székesfehérvár megújuló gazdasága élte túl a szerkezetváltást.

A tengely középpontjában fekvő *főváros* sem ipari „fellegvár” ma már, hanem pénzügyi, kereskedelmi, hatalmi-politikai központ, alapjaiban átalakult szervezeti és foglalkozási szerkezettel.

A főváros kiemelkedő szerepe minden tekintetben egyértelmű (*ábra*). Budapest 20%-os népességarányát jóval meghaladóan részesedik a gazdasági átalakulás minden dinamikhordozó elemében, s a legjellemzőbb válságjegy - a munkanélküliség - tekintetében pedig jóval kevésbé érintett.

A nagy piacot is jelentő, hatalmas ingatlanvagyonnal, szellemi potenciállal és hatalmi-politikai koncentrációval jellemezhető főváros nem kizárólag az átalakulás tömegjelenségeit szívja magához, hanem jellemzően annak minőségi elemeit. Jól jelzi ezt, hogy a budapesti székhelyű vegyesvállalatok részaránya nem csupán a népességarányt, hanem a többi gazdasági szereplő (különböző cégtípusok) súlyát is jóval felülmúlja, s az is, hogy a magas jövedelműek (1993-ban 500ezer Ft feletti

adóköteles jövedelemmel rendelkező adózók) jóval nagyobb hányada lakik itt, mint az összes jövedelemből elfoglalt részesedés.

A kilencvenes évtized közepére Budapest - erőteljes belső tagoltsággal ugyan - közép-európai méretekben is a piacgazdasági átalakulás legfontosabb koncentrációs góciává vált.

Az *ábra* azt is érzékelteti, hogy a városok gazdasági súlya „összességében” megegyezik népességarányaikkal. A településrendszerben a falvak, s különösen a kistelepülések helyzete a legkritikusabb. A korábban is elmaradottabb településkör problémáit az agrárgazdaság szétzilálódása még tetézte - s ebből a helyzetből a kedvezőtlen földrajzi, kommunikációs helyzetű kisebb települések nem képesek kitörni. A falusi településkör fellendülését - aminek a földtulajdonváltások elméletileg alapját adhatnák - szinte lehetetlenné teszi a tőkehiány, pontosabban a *mobilizálható tőke hiánya*, hisz a hetvenes-nyolcvanas évek szerény, de érzékelhető tőkefelhalmozása a mobilizálhatatlan lakóingatlanokba befagyottan áll.

A legkorszerűbb új ipari létesítmények szinte kivétel nélkül a Dunántúlra települtek (autóipar: Esztergom, Szentgotthárd, Győr, Székesfehérvár, elektronika: Székesfehérvár, Szombathely). A középső és keleti országrészben - figyelmet érdemlő *kivételként* - a stratégiai jelentőségű nagyüzemek (Dunaújváros, Paks, Tiszaújváros) talpon maradtak, tartós állami tulajdonrészrel és támogatással.

Az átalakuló gazdaság térszerkezetét vizsgálva teljesen új szempontokat kell figyelembe vennünk, ha a jellemző folyamatokat akarjuk bemutatni. Ha a földrajz megmarad az ipari erőforrások vagy a talajadottságok vezérelte országismertetésnél, akkor egy valamikor érvényes szép elméleti sémát tanít, de semmit nem mond a tényleges helyzetről. A vizsgálódásba a mai időszak jellegadó, új struktúrát formáló folyamatainak elemzését kell bevonni.

Ez mindenképp előtt azt jelenti, hogy azt kell vizsgálnunk, hogy miként oszlanak el, tagolódnak és kombinálódnak a térben az időszak *válságjegyei* (munkanélküliség, jövedelemhelyzet) illetve *dinamikahordozó elemei* (vállalkozási aktivitás, külföldi tőkevonzás).

E tényezők egyenként is vizsgálhatók, összevont értékelésükre a földrajzi elemzésekben széleskörűen elterjedt matematikai-statisztikai módszer, a *faktoranalízis* alkalmas. (A módszer részletes leírását itt mellőzzük).

Ha a számítást a *táblázat* utolsó négy oszlopában szereplő megyei mutatószámokkal végezzük el, egy új, komplex mutatót kapunk, ami az alapadatokat egyetlen mutatószámában (ezt nevezzük a továbbiakban „*gazdasági egészségnek*”) összegzi, s ennek alapján rangsorolhatók a megyék. Az új változó (faktor) nagy pozitív értékei viszonylagos stabilitást és dinamikát, nagy negatív értékei pedig súlyos válságjegyeket (magas munkanélküliség, csekély tőkevonzás) jeleznek, az átlagos helyzetű megyék értékei 0 körüliek.

*A megyék gazdasági helyzetét jellemző komplex mutató,
a „gazdasági egészség”faktorértékei 1993-ban*

RÉGIÓK, MEGYÉK	A „gazdasági egészség”faktorértéke 1993	A „gazdasági egészség”faktorértéke szerinti sorrend	Egy főre jutó adóköteles jövedelem (ezer Ft)	Cégsűrűség (cégek száma tízezer lakosra vetítve)	Vegyes vállalkozások aránya (%) a cégek között	Munkanélküliségi ráta (%) 1993. júl.
<i>Központi</i>						
Budapest	3,104	1	181,99	144,55	29,81	6,07
Pest	0,404	5	114,76	51,96	18,46	8,87
<i>Nyugat-Dunántúl</i>						
Győr-Moson-Sopron	1,110	2	122,72	54,51	29,30	7,84
Vas	0,843	3	120,34	44,42	28,36	8,79
Zala	0,431	4	113,31	41,37	23,13	9,37
<i>Közép-Dunántúl</i>						
Fejér	0,181	9	125,37	43,60	16,46	11,12
Komárom-Esztergom	0,145	10	114,89	53,19	19,17	12,50
Veszprém	0,400	6	114,27	42,73	23,48	10,25
<i>Dél-Dunántúl</i>						
Baranya	0,227	7	108,34	54,50	20,36	11,23
Somogy	0,017	11	98,71	41,94	18,50	9,51
Tolna	-0,233	12	108,89	41,70	15,78	12,69
<i>Észak-Alföld</i>						
Hajdú-Bihar	-0,709	15	94,94	39,01	11,20	13,28
Jász-Nagykun-Szolnok	-0,841	17	97,44	34,93	11,80	15,04
Szabolcs-Szatmár-Bereg	-1,386	20	78,25	34,08	9,38	16,95
<i>Dél-Alföld</i>						
Bács-Kiskun	-0,278	13	90,68	51,55	20,34	13,91
Békés	-0,803	16	95,87	35,46	11,76	14,38
Csongrád	0,226	8	112,47	53,51	19,13	11,16
<i>Észak</i>						
Borsod-Abaúj-Zemplén	-1,158	19	96,01	31,63	9,90	17,13
Heves	-0,617	14	99,85	30,05	14,73	13,68
Nógrád	-1,063	18	95,53	34,70	13,84	18,39
<i>Együtt</i>	0,000	-	119,00	61,88	22,98	13,00

Mit jelez ez a vizsgálat?

Az ország, legdinamikusabb, a válságjegyekkel viszonylag legkevésbé érintett térsége: *a főváros és Győr-Moson-Sopron megye*, míg a negatív póluson *Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg* megyéket találjuk. (Még tíz évvel ezelőtt is a vidéki megyék fejlettségi rangsorait Komárom vezette, s Borsod is az élcsoporthoz tartozott, csak Szabolcs számít a tradicionálisan elmaradott megyének).

1993-ban a *Nyugat-Dunántúl* három megyéje már messze kiemelkedik a vidéki térségből, Veszprém megye adatai felzárkózási irányzatot jeleznek a nyugati zónához. Nagyon kedvezőtlen az alföldi és az északi megyék pozíciója. E térségekből csupán Csongrád megye kerül az elemzésben az átlag fölé (elsődlegesen a szegedi nagyvárosi vonzerő, a jugoszláv válság által kiváltott, s súlyos „fekete” elemekkel is terhelt tőkekimenekítés és emigráció hatására kialakult kiugróan magas vállalkozássűrűség következtében).

Ha a legkedvezőbb illetve legrosszabb helyzetű megyét összevetjük, megállapíthatjuk hogy 1993-ban Győr-Moson-Sopron megyében az adóköteles jövedelem szintje több, mint 50 százalékkal felülmúlta a szabolcsit. A cégsűrűségben is 60%-kal magasabb az érték a nyugati megyében, ahol 1993-ban a cégek közül már majd minden harmadik vegyesvállalatként működött, míg Szabolcs-Szatmár-Beregben csak minden tizedik cégben részesedett külföldi tőke. A munkanélküliségi ráta mindezekkel szemben (vagy ezek következtében) Szabolcsban több, mint kétszerese volt a Győr megyéinek. A „gazdasági egészség” faktorértékei ezeket a különbségeket összegzik egyetlen változóba az összes megyére.

A nyugati térségek mai dinamikája elsődlegesen a kedvező földrajzi fekvésnek köszönhető. Sajátos előnyt jelent az is, hogy a nyugati határzóna (politikai-katonai okokból) kimaradt a szocialista iparosítás nehézipari szakaszából, így eleve korszerűbb gazdaságszerkezettel, szakmakultúrával érkezett a rendszerváltozás küszöbére. A térséget tömeges mindennapi kapcsolatrendszer fűzi a szomszédos osztrák térségekhez. E tényezők a társadalmi mélyrétegekben, mentalitásban távoli történelmi gyökerekből táplálkozó szociálpszichológiai előnyökre épülnek rá.

A válság a keleti megyékben is több gyökerű. Az első szál nem is valamifajta kedvezőtlen helyi adottságban keresendő, hanem egy, leginkább a nyolcvanas évek végét, a kilencvenes évek elejét jellemző sajátos mechanizmusban. Ebben az időszakban a nehézségekre a fejlett térségek (elsősorban a főváros) gazdasága úgy reagált, hogy válságát áthelyezte a perifériákra: legelőbb az ingázó munkásokat bocsájtották el, a kis vidéki telepeket zárták be. (A magas szabolcsi munkanélküliség ekkor tulajdonképp a főváros „reakcióképességének” eredménye volt). A második tényezőként említhető az, hogy északkeleti megyéket sújtotta leginkább a keleti piacokra települt gazdaság (a nehézipar és a mezőgazdasági tömegtermelés) külső kapcsolatrendszerének összeomlása. A harmadik fontos elem a kiépítetlen nagyterületi infrastruktúra (úthálózat), aminek hatására a tőke megrekedt a nyugati térségben és a fővárosban, a keleti országrészben csak a legigéretesebb piacokkal rendelkező vállalatokat csemegézte ki.

Kistérségi különbségek

A megyék jellemzése, rangsorolása a nagytérségi változásokról, az új makroregionális térszerkezetről ad képet, azonban a megyéken belül is nyilvánvaló tagoltság van, s ez igaz mind a dinamikus, mind a kritikus póluson lévő megyékre.

Ezt a tagoltságot ugyanazon módszerrel (faktoranalízissel) mint a megyék esetében, csak kisebb térségekre vonatkozó adatokon vizsgálva feltárul a „gazdasági egészség” körzeti képe.

A mellékelt térképen 182 városkörzet szerepel, az öt jelzett kategória - faktorérték - minősíti a térségeket. A legnagyobb pozitív faktorérték-kategória jelzi a *kiemelkedően dinamikus* térségeket, majd ezt követi az *érzékelhető átalakulást* felmutató térségek csoportja, az *átlagos* szinten álló körzetek, az *instabil, válságjegyekkel sújtott* térségek és a *mély depresszió és elmaradottság* vidékei. (A dinamika kifejezés itt természetesen *relatív* értelmű, hisz aligha indokolt abszolút dinamikáról beszélni akkor, amikor az ország a 15-20 év előtti GDP-szintre zuhan, s közismertek a súlyos egyensúlyi problémák is).

Ha rápillantunk a térképre azonnal kítűnik a kistérségi tagoltság néhány szembetűnő eleme.

Bár a városkörzetek szintjén természetesen már jóval tagoltabb a kép, mint megyéket vizsgálva, itt is világosan elkülönül a *nyugati (észak-nyugati) illetve keleti (észak-keleti)* országrész.

Az osztrák határ menti körzetek felértékelődését világosan jelzi a térkép, a keleti zónákban az abaúji és beregi körzetek helyzete a legrosszabb. Érdekes paradoxona a nyugati határzóna helyzetének az, hogy az Európai Unióba bekerült Ausztria legkeletibb tartománya, a velünk határos Burgenland, mint az Unión belül elmaradottnak minősülő térség jelentős támogatást kap Brüsszeltől. Ennek is lesznek közvetett előnyei a nyugati megyéinkben.

A meglendült és a lemaradó térségek között természeti választóvonalnak inkább a *Tisza*, mint a Duna vonala tekinthető. Felbukkanak a térképen a korábban már említett stratégiai jelentőségű nagyüzemek körzetei is, viszonylag kedvező helyzettel. (E térségek jellemző vonása ugyanakkor az, hogy a külföldi tőke aránya itt alacsony).

A gazdasági egészség városkörzeti (kistérségi) képe *dinamikus tengelyeket és centrumokat* jelez. A legnyilvánvalóbb ilyen tengely a *Budapest-Győr-Mosonmagyaróvár (Pozsony- Bécs)* vonal, de érzékelhető a Budapest-Székesfehérvár-Balaton tengely is. A *Balaton térsége* a kisvállalkozási koncentrátság következtében emelkedik ki, erős függésben az idegenforgalom konjunkturális ingadozásaitól.

A *főváros, agglomerációjával összefonódva* alkotja a legjelentősebb dinamikus magterületet. A főváros minden gazdasági mutatóban messze kiemelkedik az országból. Budapesten a megtermelt GDP egy lakosra jutó értéke mintegy 80%-kal

magasabb az országos átlagnál, de a főváros gazdasági fejlettsége is csak mintegy fele az utolérni vágyott nyugat-európai átlagnak (a magyar átlag egyharmada az EU átlagának).

Szinte minden *megyeszékhely* - még a keleti és északi országokban is - kiemelkedik a környezetéből, helyi dinamikus centrumokat képezve. A nagyvárosok piaci vonzerőt jelentenek a kereskedelemnek, szervező centrumként funkcionálnak, magukhoz vonzák az újjászerveződő pénzügyi és gazdasági szolgáltató tevékenységeket. Míg a foglalkoztatottak száma a gazdaság egészét tekintve folyamatosan csökken, a tevékenységek bővülnek.

A faktorértékek alapján szinte kizárólag a fővárosközeli, Balaton-menti és dunántúli városkörzetek kerültek az első húsz legjobb helyzetű térség közé: a főváros, Hévíz, Százhalombatta, Fonyód, Szeged, Budaörs, Balatonfüred, Szentendre, Sopron, Pécs, Siófok, Veszprém, Keszthely, Szombathely, Balatonalmádi, Székesfehérvár, Győr, Boglárlelle, Dunakeszi, Kecskemét körzete áll az élen. Figyelmet érdemel, hogy az „éllovas” térségek közé a keleti országrészből csak Szeged és Kecskemét kerül be, s a közismert nagy ipari centrumokat is hiába keressük.

A dunántúli fejlődési tengelyek között is találunk jellemzően agrárkarakterű „árnyékterületeket”. Ezeket belső perifériának nevezhetjük. (Somogy és Fejér megye határzónája, a Kisalföld délkeleti pereme). A Dunántúl déli határmenti körzetei sem érik el az országos átlagot. Mind az északi országrész, mind az Alföld is felmutat önmagán belül egy Nyugat-Kelet kettősséget, a nyugati-délnyugati körzetek előnyével a nagyrégiókon belül (Bács, Csongrád, Békés jobb helyzetű mint a többi alföldi megye s Nógrád és Heves térségei is megelőzik a borsodiakat).

Perspektívák

Az ország relatív dinamikus térségei (a főváros és környéke, a nyugati országrész s néhány vidéki város) mára minden jel szerint kiépítették azoknak a struktúráknak az alapjait, amelyek e zónák felértékelődött belső adottságait (fekvési előnyeit, piaci súlyát és vonzását, innovatív erejét) képesek lehetnek kihasználni.

Kiterjedt térségei az országnak azonban ma is régi gyökerű vagy újonnan kialakult bajokkal küzdenek („problematikus” térségek), s ezek pozícióján *a területfejlesztési politika lényegében semmit sem tudott javítani* (Tiszántúl, Észak-Magyarország).

E szélső pólusokhoz képest a közérdeklődés és a nyilvánosság árnyékszónájában lévő, ugyanakkor többmillió népeséget átfogó „szürke” térségekben (lényegében az ország középső területein) a viszonylagos stabilitáshoz még elegendő, de az előrelendüléshez már kevés volt a mobilizált társadalmi-gazdasági forrás.

Figyelmet érdemlő negatív vonása az új térszerkezetnek az, hogy említett fő térségi elemei között ma még *minimálisak az interaktív kapcsolatok*, a pozitív pólus érdemi vonzást a többi térségre nem gyakorol, alapjaiban saját adottságait hasznosítja, hiányzó erőforrásait pedig külföldről meríti. Mivel munkaerővonzó centrumok nincsenek, a válságtérségek lakói számára nincs meg az elköltözés lehetősége.

A gazdasági folyamatokat elemezve középtávon az erős területi tagoltság fennmaradása valószínűsíthető. A válságtérségek felzárkózására esély csak tartós gazdasági növekedés (évtizedes távon 3-5%-os növekedés) körülményei között látszik. A fejlett nyugati országok tapasztalatai arra utalnak, hogy javíthatná e térségek esélyeit az, ha végre kialakulna egy átgondolt, jól működő területfejlesztési intézményrendszer.